

Resum de les II Jornades del Centre d'Estudis Ribagorçans (CERib)

LA DESPOBLACIÓ A LA RIBAGORÇA: MEMÒRIA, OBLIT I REALITAT

Benavarri, a 7 de juliol de 2004

Les II Jornades del Centre d'Estudis Ribagorçans que van tenir lloc els dies 2 i 3 de juliol de 2004 a Areny de Noguera es van cloure essent tot un èxit de participació i de contingut temàtic. Sumant els dos dies la xifra d'assistents va superar els 120 entre repetidors i no, arribant a estones d'assistència com dissabte a la tarda de 70 persones. En una terra com la Ribagorça, poc acostumada a debatre temes científics i/o populars entre experts i població, aquest resultat és tota una sorpresa positiva. D'una banda demostra l'arrelament del Centre i les seves activitats a la Ribagorça i, d'una altra, mostra el veritable interès i inquietud de la gent per tot allò que l'envolta. I és que: què millor que assistir, participar i col·laborar en unes jornades d'aquest tipus? S'hi van exposar els problemes, el punt en el qual ens trobem i les solucions que podien ser emprades tant per l'administració com per les poblacions.

Aquestes Jornades es van poder dur a terme gràcies a la col·laboració i suport econòmic de l'IEA (Instituto de Estudios Altoaragoneses); l'IRM (Institut Ramon Muntaner); la Comarca de la Ribagorça; la Mancomunitat de la Ribagorça Oriental; l'Ajuntament d'Areny; i l'Associació Rurbans-Projecte Dorve.

Les Jornades van inaugurar-se amb la presència del Tinent d'Alcalde d'Areny (Joaquim Pallarès), l'Alcalde de Benavarri en representació de la Comarca (Alfredo Sancho), el Director de l'Instituto de Estudios Altoaragoneses (Fernando Alvira), el Secretari del Centre d'Estudis Ribagorçans i co-coordinador de les Jornades (Carlos Barrull) i el Director de la Revista Ripacurtia del CERib i co-coordinador de les Jornades (Oscar Jané).

- La Conferència Inaugural de **José Luis ACÍN** (Historiador. Cap de Publicacions del Govern d'Aragó, Col·laborador de PRAMES i co-president del Centro de Estudios sobre la Despoblación y Desarrollo de Áreas Rurales - CEDDAR) va servir per situar-nos en el tema de manera ràpida i clara. Va exposar les èpoques més fortes d'emigració a la Ribagorça (al voltant dels anys 63-66). Hem sabut que dels 300 nuclis deshabitats a l'Aragó, 100 són a la Ribagorça. Gran part de la culpa que això es produís va ser per la pressió de l'administració franquista que ho va planificar així (amb els Planes de Desarrollo): calia mà d'obra a les ciutats i que el món rural treballés per aquestes. Les preses, les reforestacions (per colmar els embassaments) i les noves pistes obertes van començar a mutar el paisatge de la muntanya. Solucions? Les administracions actuals han de potenciar clarament i amb decisió els serveis mèdics i escolars de manera que la gent no tingui la necessitat de marxar i qui vulgui pugui instal·lar-se a la muntanya. També s'hauria de promoure la mutació del *modus vivendi* de l'agricultura, tot aconseguint una adaptació diversificada amb la indústria. S'haurien de mantenir els camins tradicionals i motivar reprendre feines artesanals (pseudoindustrials ara) aprofitant el boom d'interès actual en aquest sentit. El turisme també, però mai com a única solució, per la seva inestabilitat i els seus efectes boomerang negatius. Propostes immediates: realitzar un inventari dels nuclis deshabitats (similar al que es va fer ja fa un temps a Catalunya sobre la revitalització del Pirineu Català, Generalitat), per saber quins pobles es poden recuperar i insistir sobre el patrimoni cultural.
- La primera ponència del dissabte, **Ramon SISTAC** (UdL, IEC, CERib), va servir per entendre millor la relació entre zones despoblades o en via de despoblament i la llengua. Aquesta interpretació de la relació llengua/població ens la va exposar des

del punt de vista del dialectòleg i lingüista. Va exposar el perquè de les isoglosses i de quina manera aquestes permeten observar l'evolució de la història en alguns territoris concrets. Si no existeixen isoglosses, vol dir que les poblacions han estat estables i només han conegut canvis progressius (poques guerres, pocs moviments poblacionals); si existeixen, vol dir que hi ha molts fenòmens lingüístics en poc espai, un feix d'isoglosses. Per tant existeix una polaritat i molts moviments de població (com a la Ribagorça). Una excepció en canvi seria la Vall d'Isàvena perquè està a la cresta, i tot i l'existència d'isoglosses no hi ha hagut grans moviments de població. La Ribagorça s'hauria polaritzat entre el català a orient, l'aragonès a occident i l'occità al nord. Es van generant innovacions i es troben les influències per una transició.

Què és el que simbolitza les fronteres? La substitució lingüística: directe; funcional (de la llengua expansiva sobre l'autòctona: disglòssia o el més comú, substitució lingüística); humana (per colonització, genocidi, extinció, etc.).

Conclusió: la Ribagorça és un gran exemple de totes aquestes situacions, però en l'actualitat pateix per damunt de tot el problema de la despoblació. La realitat que s'està generant d'oficialització i acceptació de la llengua pròpia arribarà potser quan ja no hi hagi gent per parlar-la, cal doncs actuar sense demora.

- **Francisco GARCÍA PASCUAL** (UdL) va exposar amb molta claredat el tema de la despoblació com una lògica espacial del capitalisme. Després de 150 anys d'industrialització, es pot dir que les causes són diverses, però sobretot industrials i d'infraestructures: l'orografia de muntanya era incompatible amb l'economia de mercat. La situació de l'agricultura en el moment que aquesta economia ho va necessitar estava en una impossibilitat de modernització. A això caldria sumar-hi el desprestigi viscut de la idea del camp i el joc destructiu del franquisme: quan es deia que calia "més maquinària al camp i més mà d'obra a la ciutat". Per tant es pot parlar clarament d'un èxode provocat. El món rural havia d'estar al servei de la ciutat. Al final el que va passar és que va sobrar mà d'obra a la ciutat i va haver d'emigrar molta gent a l'estranger. Va recordar que el procés migratori va ser protagonitzat per les dones, raó que explica que el nombre d'homes al Pirineu sigui superior.

La situació ha canviat durant els anys 1991-2003: els municipis del Pirineu tenen per primera vegada en 100 anys un saldo demogràfic positiu. És un optimisme moderat, ja que cal saber que tot el Pirineu actual té 260.000 habitants i 321 municipis; però en només 10 municipis s'hi concentra el 40 % de la població total i que la densitat és la mateixa que al Sàhara: al voltant de 4 hab/km².

Finalment, va donar indicis d'una regressió dels canvis migratoris, sobretot de la gent de la ciutat: gent que torna; gent que es decideix a venir a viure a la muntanya-camp. Però els problemes han mutat i són uns altres: qui vulgui viure a Vielha o el Pont de Suert ha de fer front durant tot l'any a uns preus exagerats i que van cap al turista. Els treballadors han de buscar residència doncs en altres petits pobles propers. D'aquí la complexitat de la realitat del Pirineu. L'evolució del Pirineu no depèn de la gent, sinó de les empreses. Per això, el conferenciant va centrar crítiques sobre el lligam entre les administracions i el desenvolupament econòmic de les empreses, sobre la influència i la manipulació del món rural. Existeix una veritable depredació del Pirineu (com fa 30 anys a la costa) i cal, per tant, posar-hi ordre polític amb veritables polítiques actives i transversals, que no estiguin condicionades per les empreses exclusivament.

- L'aportació de **Manuel BENITO** (Llicenciat en Humanitats i Medicina. Membre de l'IAA i l'IEA) va servir per apropar-nos a tots una mica més a la realitat viscuda, a les experiències i històries de tantes famílies i pobles que van conèixer l'emigració. Va exposar amb contundència les raons de l'enrunament dels pilars de la tradició pirinenca. Com i de quina manera la marxa d'unes persones concretes de la Casa tradicional va provocar el seu enfonsament (abandonament). Va explicar la simbologia i el funcionament de la casa pirinenca, de les seves realitats fins als

nostres dies. L'home, la dona i la família no eren el centre de la vida, ho era la casa. I per ella es treballava de generació en generació. La casa era una institució, i d'alguna manera no era dels habitants, sinó que els habitants eren de la casa. Els seus habitants eren obligats a transmetre als seus successors la casa en millors condicions de com la van rebre. La institució - la casa- romania sempre en mans de l'Hereu que era qui heretava i organitzava la casa. Tot i que en realitat eren els tions (parents i membres de la casa) qui aconseguien que la casa funcionés. A canvi de què? A canvi de la manutenció i, ben sovint, de misses per després de la mort. El sistema va anar canviant i sobretot evolucionant amb les polítiques de Madoz i Mendizábal i també amb la influència dels mestres vinguts a finals del segle XIX i principis del XX que van anar descobrint coses que per ells eren denigrants. Van estendre doncs una idea negativa del camp i van promoure altres valors fins arribar a l'autovisió negativa. Després de la postguerra, s'incrementa el contacte amb la ciutat i els tions (familiars no hereus) marxen a provar sort a la ciutat. És llavors quan l'hereu es queda sol per treballar el camp: impossibilitat. A més a més, el retorn de la gent al poble durant les festes o vacances va generar encara més frustració. Actualment, tots aquests episodis comencen a estar superats i cal per tant donar pas a noves perspectives de repoblació i readaptació al medi.

Conclusions: fomentar un turisme que realment deixi diners al país (muntanya); entendre les mutacions en el sistema de la casa; introduir canvis per evitar la influència de la despoblació; cal un inventari públic (ja que les úniques imatges que es tenen són privades); cal que les administracions treballin de manera planificada (i no puntualment) en les necessitats de la gent en el territori (incendis, metges, etc.).

- Les comunicacions presentades a les Jornades van ser les següents:
 1. **Josep Àngel ALERT** (Agent d'Ocupació i Desenvolupament Local de l'Ajuntament de Tremp): El despoblament i la regressió de la Terreta ha estat i encara és prou evident i no està prenent el ritme de recuperació de d'altres zones del Pirineu. La part positiva de que hi hagi un retard en aquest sentit és que hauria de permetre, a les administracions que hi intervenen i als propis habitants, cometre uns errors diferents als que el "boom " turístic ha fet cometre en temes urbanístics i de planificació del territori i de les activitats en general. L'Ajuntament de Tremp porta des de l'any 1996 treballant més intensament per ajudar a la recuperació d'aquesta porció del territori i a l'assoliment dels mínims equiparables a la resta del nostre municipi. La gestió dels recursos naturals i la creació d'una oferta turística basada en l'observació de la fauna i els antics senders que unien els pobles són les línies principals utilitzades per l'Ajuntament de Tremp per assolir els principals objectius que documents com el Pla de Desenvolupament Integral del Municipi de Tremp i el Pla de Gestió de la Terreta estableixen per la zona.
 2. **Montse ESTEVE CAPDEVILA** (Agent de Desenvolupament Local- Mancomunitat de la Ribagorça Oriental): Els pobles de la zona del han vist com en les darreres dècades han perdut prop del 80 % de la seva població quedant el cas paradigmàtic de Viacamp amb 33 habitants repartits en 120 km². Amb la fi de desenvolupar, dinamitzar econòmicament, crear noves empreses d'oci i turisme i consolidar la població, s'ha creat una societat pública amb participació privada per intentar portar a terme aquests objectius. Aquesta realitza diferents actuacions a tot el territori del Montsec de l'Estall i busca altres subvencions amb grups de treball interterritorials. Tot aquest projecte que uneix Montsec amb Canelles es vertebrava des de Benavarri i Estopanyà, ajuntant-lo amb la zona de Viacamp-Montanyana, oferint als visitants diferents activitats turísticoculturals i sostenibles.
 3. **Jorge NUÑO MAYER** (Asociación Guayente/ Coordinador del Área de Asociaciones del CERIB): L'Asociación Guayente, Sahún, va realitzar en col·laboració amb el CEDDAR durant l'any 2003 i començament de 2004 un estudi sobre la situació poblacional, social, econòmica i cultural de 43 pobles

de la Vall de Benasc. Es ca recórrer poble a poble descobrint valors, potencialitats i carències de cada nucli, de cada zona i del conjunt. Posat aquest estudi a mans de 10 experts de diferents disciplines, es va fer una projecció d'escenaris de futur -realistes, optimistes i pessimistes- a 15 anys vista per cada zona i en conjunt. Les principals conclusions d'aquest estudi reflecteixen la interdependència dels pobles -grans, mitjans i petits- i l'enfocament estratègic necessari integral amb el qual cal afrontar el desenvolupament futur d'aquesta subcomarca.

4. **Anna ÀVILA, Lluís FERRER i Mònica NOGUERAS** (Arquitectes, El Pont de Suert): És un testimoni sobre la visió de tres joves arquitectes, que tot just acabada la carrera, van venir a treballar a l'Alta Ribagorça. Un indret que per les seves característiques oferia un futur esperançador en el tema de la repoblació i la urbanització d'un espai que fins feia ben poc portava un camí demogràfic descendent i gaudia dels índexs econòmics per habitat més pobres de Catalunya. S'han recollit, doncs, algunes experiències, no tant amb una voluntat empírica de demostrar un quelcom, sinó amb una mirada personal cap al futur: entre allò que és imaginari, allò que és real i, finalment, el que seria desitjable. D'alguna manera, amb el canvi de vida van evidenciar-se els contrastos amb la gran ciutat, l'adaptació al nou medi, el coneixement i l'arrelament al territori. I en gran part, s'evidencia una adaptació a la feina diferent del que s'hauria pogut obtenir en un altre lloc: el contrast amb la manera de treballar a la ciutat, la descoberta de les característiques concretes que el territori i la seva realitat donen a l'arquitectura i, evidentment, les contradiccions locals i administratives d'un creixement controlat o no i amb quines expectatives? Cal evitar la tendència als "pobles de postal" i que la gent de la muntanya siguin els nous servents dels de ciutat.

- La primera conferència de la tarda del dissabte, de **Joan Manuel SORIANO** (UAB, geografia física), va permetre entendre quelcom més enllà de les causes socials, polítiques i econòmiques de la despoblació, atacant directament la visió dels efectes reals sobre la terra i la demografia. Tot exposant uns primers resultats per a l'Alta Ribagorça (per primera vegada fent un treball conjunt sobre la catalana i l'aragonesa, més enllà de les fronteres administratives), ho compara amb d'altres espais pirinencs on comprova que els conreus s'han reduït de manera brutal. Per tant els boscos han anat agafant per tot arreu, provocant així una major probabilitat de risc d'incendis... en uns territoris on cada vegada hi ha menys gent per fer-hi front. Havent analitzat el quadre de població (1855-2005), ens indica que hi ha un repunt des de l'any 1990, però que cal prendre amb precaució, de la mateixa manera que ho indicava F. García Pascual en la seva intervenció. L'Alta Ribagorça ha tingut sempre la població més baixa i més entre els anys 1955 i 1990. Els mapes realitzats sobre la demografia pirinenca dels anys 1887 a 1981 mostren que hi va haver també una concentració de població a les capitals locals de muntanya (Puigcerdà, la Seu d'Urgell, el Pont de Suert, etc.) i pel que fa a l'Urgell, un veritable buidat de l'eix del Segre. Ens ha mostrat també un quadre comparatiu dels municipis de la Ribagorça, tot establint un estudi conjunt novel·lós. Hem vist els pobles que guanyen població en els darrers 100 anys, només 6, tot i que cal una anàlisi més profunda per saber-ne les causes i si es tracta d'un creixement continu o amb evolucions diferents. Les conclusions del conferenciant van ser: cal acumular arguments per poder pressionar realment els polítics perquè intervinguin per canviar les tendències; i cal aprendre i fer el pas sense embuts per observar, copiar i adaptar altres models europeus, com per exemple el francès (agafant allò que podria ser bo pel Pirineu que ens toca).

- La darrera conferència de les jornades va servir per deixar-nos portar per un món imaginari, després d'haver donat la volta a les causes i conseqüències de la despoblació, vista des de punts geogràfics i humans diferents. Va ser el torn de l'escriptora pallaresa **Maria BARBAL**, que ens va endinsar en la influència de la despoblació en la literatura. Si bé moltes d'aquestes idees es poden trobar directament en els seus llibres, com bé vam poder sentir amb la lectura d'esbossos d'alguns textos, la conferenciant ens va sintetitzar algunes idees que han de servir també per entendre millor la relació literària i humana. En primer lloc aporta un pensament personal on evoca la causa més gran de la despoblació com a conseqüència dels efectes de la Guerra Civil i la postguerra. Els habitants des de llavors s'habituen a "callar i conformar-se", i es demana on ens trobem ara i si encara passa el mateix. En segon lloc, comenta que la literatura és l'expressió d'un sofriment, la d'un dolor interior que necessita una via de sortida: la creació artística. Considera que la tradició recuperadora dels últims anys al Pirineu deu part de la seva existència a treballs personals com els de Carmen Castán o Pep Coll i als llibres de viatge de Pallaruelo. Evidentment no podia deixar de fer esment als escrits més "universals" de Julio Llamazares que serveix com a clam universal contra la pèrdua i la injustícia. Per Maria Barbal, la despoblació no és un tema sinó un niu de temes: no és només la imatge del poble abandonat, sinó la marxa, l'arribada, l'intercanvi de cartes, etc. Tots aquests sentiments es retroben en una generació d'escriptors, una generació de recuperació de la tradició que, casualment, han nascut tots al voltant dels anys 50, als principis de l'èxode. Per últim, l'autora comenta l'essencial paper de la dona en aquesta emigració com en la configuració de la tradició.

CONCLUSIONS

Les conclusions de les II Jornades ens porten a pensar des del Centre d'Estudis Ribagorçans que hi ha una real preocupació per part dels experts, però també de la població per el tema de la despoblació, per trobar-li una solució. **No es tracta de tornar enrere, sinó efectuar i emprendre les mesures necessàries des del nostre segle XXI per pal·liar les mancances i fomentar les riqueses tant humanes com de producció i serveis.** Les conclusions globals a les quals s'ha arribat entre tots és **la demanda social de la Ribagorça per intentar que les administracions pertinents (totes) fomentin polítiques actives i transversals per incidir en una repoblació ètica del país.** En cap cas una sola política (turisme, indústria, agricultura, serveis culturals, etc.) no pot funcionar per sí sola, i cal una mixtió de totes elles. I, ben evidentment, cal comptar amb l'aprovació de la gent i propiciar les condicions necessàries perquè qui vulgui tornar als pobles ho pugui fer amb els mateixos drets i condicions de vida que qualsevol que viu a la ciutat, perquè és un dret bàsic constitucional. **Per tant les administracions han de prendre en compte aquestes demandes: observar, inventariar, actuar i sancionar si cal les empreses (de comunicacions o altres) si no compleixen el rol que els correspon:** que no calgui una estació turística per instal·lar telèfon i la possibilitat d'internet. Al contrari, si això existís en un cert nombre de pobles sense gran turisme, la rurbanització es podria assolir, permetent feines i lligams professionals inerts fins ara. Queda clar que la demanda individual davant del poder de les empreses és inofensiva i per això les administracions públiques han d'actuar en tots els sentits. Per acabar, es va llençar la petició de **promoure una Plataforma sobre la Despoblació al voltant del CERib**, que cal estudiar, ja que d'altres associacions i institucions presents hi van mostrar els seu interès, com ara Depana i Rurbans (Pallars Sobirà).

El CERib seguirà treballant en aquest sentit activament, com també ho està fent en d'altres àmbits. Els resultats complets d'aquestes jornades juntament amb d'altres treballs seran publicats en el número 2 de la Revista RIPACURTIA que apareixerà aquesta tardor de 2004. En tot cas us donem cita per les Jornades de l'any 2005, de les quals us donarem notícia ben aviat.